

## O POČÁTKU VERBÁLNÍ NÁPODOBY SVĚTA

Jan Krása (Ústav společenských věd, Fakulta stavební, VUT v Brně, Česká republika)

*Abstract.* Cognitive processes, in addition to the regulation of our behaviour, also apply to representation of the world – to the perception of the world (or the perceptual field), to memorizing, representation, transformation, analysis, etc. Quite significant in this respect is the question how we imagine the representation. Human skill enables us to basically 2 types of representation, to which drew attention L. Hjelmslev: 1. the conformal and 2. non-conformal representation. The author briefly explains the difference between these two types of emulation and compares them on the phylogenetic and ontogenetic axis. The author subsequently earmarks 3 attributes of verbal representation: the speech is 1. imitative, 2. phonetic (vocal), 3. and it is in its development nearly infinite. Finally, the author deals with the third attribute: with its infiniteness, as a biological phenomenon, and is looking for its analogy in the animal realm. An analogy can be seen in the nuptial bowers of the representatives of the family Bowerbirds (Ptilonorhynchidae). Gradually the author shows how this remarkable works of the austro-melanesian birds approach absolute openness in creation and sees in them the first hint of movement of non-human works to the openness of human speech.

Kognitivní procesy se, vedle regulace chování, vztahují k nápodobě světa – k vnímání světa (resp. vjemového pole), k jeho zapamatování, reprezentaci, transformaci, analýze atp. Dostí podstatnou je v tomto ohledu otázka, jak si vlastně představujeme proces nápodoby. Případně: Co je míněno nápodobou?

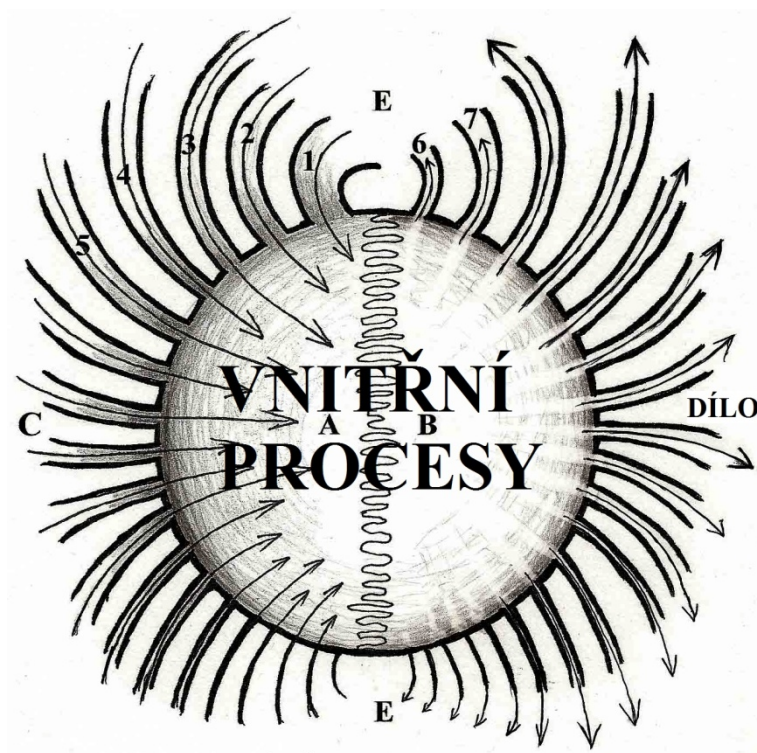
Proces nápodoby (reprezentace) si totiž chtě nechtě nějak představujeme, neboť jej řadíme mezi přírodní procesy (ve smyslu: každé zvíře mentálně napodobuje svoji životní ni-ku a nápodoba je tedy přirozeným biologickým procesem).

Samotné slovo, resp. jeho etymologie (Rejzek, 2001), nám mnoho konkrétních informací neposkytne. Slovo *nápodoba* původně znamenalo asi totéž, co vhodnost, a je odvozeno patrně ze z ie. slova *\*dhabh-* „vhodný“ (srov. slova *zdobit*, *nádoba*, *doba*, užívající téhož kořene). Toto slovo evidentně nemá technický základ a nelze v něm vystopovat cestu k žádné smyslově názorné činnosti nebo k smyslově názornému jevu. Vehikulum tohoto slova zkrátka není založeno nějakým smyslově vnímatelným (přírodním či vytvořeným) jevem a již v indoevropštině je slovem abstraktním. O to složitější i naléhavější je otázka, jak si vlastně proces mentální reprezentace, kognitivní nápodoby, dokážeme představit. Resp., jaké smyslově vnímatelné vehikulum pro představu nápodoby skutečně využíváme?

Představujeme si nápodobu jako zrcadlení o zrcadlo? Jako vnitřní stavitelskou činnost, kdy z „duševní hmoty“ tvarujeme obraz světa? Či je základem práce malíře? Jedná se o práci vnitřního pozorovatele, homunkula, který sedí uvnitř a vše si pamatuje? Představu-

jeme si proces nápodoby jako práci neurálního počítače? Nebo jako slova vnitřního komentátora?

Fenomenologie představ nápodoby je bohatá a stačí ji jen pozorovat, tj. ptát se lidí, jak si tento proces představují. Já bych však chtěl problém nápodoby rozvést trochu analyticky.



Obr. 1. Model lidského vědomí

A – dostředivá část vědomí; B – odstředivá část vědomí;

C – dostředivé kanály; 6,7 – odstředivé kanály; E – příroda; 1 – zrak; 2 – sluch; 3 – hmat; 4 – plíce; 5 – žaludek; 6 – ruce; 7 – hlas

## Konformní a nekonformní nápodoba světa

Pokud bychom tento již tak dosti abstraktní problém nezkoumali skrze nějaké skutečně existující vehikulum, tedy skrze nějaké přírodní jsoucné, které je přirozeně objektivní (resp. kolektivní), stal by se problém čistě abstraktním a dokonce nedefinovaným. Chci proto otázku nápodoby zkoumat vycházející z konkrétních možností lidské nápodoby, resp. z konkrétního lidského díla. Lidský um nám totiž umožňuje v zásadě jen 2 typy nápodoby, na které upozornil již L. Hjelmslev:

**Konformní nápodobu** (kdy jsou předloha i výsledná nápodoba vnímány stejným smyslovým kanálem – příkladem mohou být: obraz, socha, mapa, fotografie i ciferník hodin).

**Nekonformní nápodobu** (kdy předlohu a výslednou nápodobu vnímáme navzájem rozdílnými smyslovými kanály – až na zvukomalbu je to v zásadě celá řeč, ale posléze též

písmo, notový záznam, ale nikoli hudba, části znakové řeči aj.). V mluvené řeči, kterou slyšíme, totiž kódujeme i to, co vidíme, hmatáme, chutnáme atd.<sup>1</sup>

Jestliže může mít nápodoba, jakožto lidské dílo, jen tyto dva mody, pak i naše možná představa nápodoby, bude, buď představou konformní nápodoby, nebo představou nekonformní nápodoby.

Konformita a nekonformita představují jednak jasnou linii mezi druhy umělecké tvorby i mezi částmi nervové soustavy, které je umožňují. Konformní a nekonformní nápodoba navíc představují historické i epistemologické mezníky.

Srovnáme oba způsoby nápodoby na ose fylogenetické a ontogenetické:

1.1 Chápeme-li **konformní nápodobu** jako vnitřní proces, děje se sama sebou a její počátky klademe v určitých náznacích již do prenatálního období; je energeticky méně náročná a sdílíme ji (v různých verzích) se všemi ostatními živočichy (např. Krása, 2007).

1.2 Chápeme-li ji jako dílo, přichází na svět celé desetitisíce let po nápodobě světa v řeči (tj. nekonformně) a to nejdříve zhruba před 40 tisíci lety (např. Valoch, Lázníčková-Galetová, 2009).

2.1 Chápeme-li dále **nekonformní nápodobu** jako vnitřní proces, přichází měsíce po osvojení si konformní nápodoby světa a je energeticky velice náročná (loučíme se s ní i při drobných změnách v přísunu některých látek do mozku); musíme se ji naučit od druhých lidí.

2.2 Chápeme-li ji jako dílo, přichází v první vágní podobě přinejmenším s objevením se moderních lidí (*H. sapiens*) minimálně tedy před cca 200 tisíci lety. V ontogenezi je tomu stejně: dítě si osvojí nekonformní nápodobu světa (řeč) cca 3–4 roky před osvojením si (v alespoň vágní podobě) konformní nápodoby světa, tj. kresby.

Pozoruhodné je, že řeč jako dílo a řeč jako vnitřní proces od sebe nelze oddělit – splývají spolu! Bez řeči, kterou mluvím (nebo kterou mohu mluvit ve vnitřní řeči), by nebylo myšlenkových (nekonformních) procesů. V uvedeném modelu (Obr. 1.) je zbytečné uvažovat o rozdílu vnitřních verbálních procesů a vnějších verbálních výtvorů. Což se ovšem nedá říci o nápodobě konformní! Charakter obrazu je v tomto smyslu oproti řeči podvojný – obraz vzniká jednak přirozeně v každém živém organismu (je původní, neboť jiného obrazu ani není) a jednak skrze naše tu více tu méně umělé nápodoby vnějšího světa.

Jinými slovy: zatímco vnitřní **konformní procesy** nejsou nikterak vázány na osvojení si konformní nápodoby světa (např. kresbou), vnitřní **nekonformní procesy** bez osvojení si řeči vůbec nevznikají. Stojí tu tedy nakonec trojice základních duševních (a popř. kognitivních) procesů: přirozená konformita, umělá (dělná) konformita a umělá nekonformita.

Touto trichotomií se má cenu zabývat dále – jednak kvůli naprosté převratnosti nekonformní (tj. verbální) nápodoby, a za druhé proto, že právě nekonformní nápodoba tvoří matici lidských kultur (příroda je předpokladem kultury, ne její substancí).

Nekonformita jako jev se nemusí zdát nikterak významnou – může jít přeci o Hjelmslevův nebo můj teoretický akcent na kapku v moři. Na významu nabere nekonformita ve chvíli, kdy si uvědomíme, že – protože je zajedno s řečí, s řečovou nápodobou světa – byla prvním lidským nástrojem nápodoby vůbec. Moderní lidé napodobovali nekonformně svět desetitisíce let před nápodobou světa v obrazech nebo soškách. A protože schopnost řeči dnes (i na základě genetických výzkumů) připisujeme i jiným druhům než jen člověku mo-

<sup>1</sup> Případ zvukomalby však ukazuje, že i v rámci jinak nekonformní řeči existuje ostrov konformní nápodoby, neboť zvukomalba pro sluch napodobuje sluchové vjemy (jakkoli stylizovaně tak činí), čili je konformní.

dernímu – mluvili také neandrtálci, denisované a pravděpodobně v menší míře také erektové (snad i „hobiti“).

Nekonformní nápodoba je tedy nutně předobrazem jakékoli zvládnuté konformní nápodoby. V prvním vizuálním umění, v první vizuální a konformní nápodobě, se tedy nekonformní kreace již předem nacházejí. Paleolitické malby a jiné nápodoby nezobrazují svět přímo (tak jako krajinomalby romantismu), ale zobrazují slova a příběhy – zobrazují nebo doplňují již existující nekonformní kreace svých tvůrců. Výtvarné projevy se (snad krom geometrie a to kdo ví jestli) k mýtům a mluvené tradici vztahovaly po tisíce let. Teprve nedávno a ze zcela jiných důvodů se začala napodobovat reálná krajina či příroda. Člověk dříve nepotřeboval napodobovat krajinu či přírodu, protože ji měl – a cizokraje mu byly zcela ukradeny. To je až potřeba městského člověka, resp. panovníka, který jen zřídka opouští svůj palác.

Problémem, praktickým interpretačním problémem, je to, že nekonformní řečová nápodoba dominuje naší nápodobě světa natolik, že ji jsme hotovi se světem (s předlohou) zaměňovat. Vždyť ani nic jiného, než svět, nezobrazuje, zdá se nám. Řeč zkrátka dokáže napodobit kde co – to, co už napodobit nedokáže, to nás vlastně ani tolik nezajímá. Řeč je tedy jednak médiem nápodoby čehokoli, ale zároveň je jen jedním konkrétním lidským dílem. Právě v řeči, coby díle, se nekonformita může v přírodě zpřítomnit, projevit (řeč má tedy i „ontologický“ význam). Řeč sice dokáže napodobit snad i celý svět, ale mezi konformitou a nekonformitou přesto existuje jen jedna jediná brána – vyřčení slova.

### Tři atributy verbální nápodoby

Řeč, má několik význačných atributů: 1. Je napodobivá, 2. je zvuková a 3. je ve svém rozvoji neomezená (nebo i „nedokončená“).

#### 1. Napodobivost řeči

Řeč napodobuje svět cestou metafory. Napodobivost řeči je totéž jako nekonformita řeči – v přírodě je to něco zcela nemístného, a tudíž převratného. Jiní tvorové na planetě si komunikaci skrze nekonformní nápodobu světa ve větší míře neosvojili (nejdále zašly asi včely ve svém „tanci“).

#### 2. Zvukovost řeči

V přírodě je zvuk (*foné*) docela běžný způsob, jak komunikovat. Řeč, jakožto médium nekonformní nápodoby světa, se vyvinula v rámci kanálu pro *vnitrodruhovou* komunikaci, v rámci hlasu, který vnímáme sluchem (sekundárně a poměrně nedávno byla nekonformní nápodoba přenesena pomocí písma ještě také do zrakového kanálu). Zde (ve *foné*, jak upozorňoval již Derrida) leží jeden ze základů verbální nápodoby světa, totiž její **vokální (fonický)** a **kommunikativní** (intersubjektivní) základ. Ten v té nejprimitivnější podobě představuje extenzi sexuálního, resp. námluvného pudu samotářsky žijících tvorů – komunika-

ce zde spočívá v přilákání partnera ke spáření. U společensky žijících tvorů, je vnitrodruhová komunikace mnohem složitější (diferencuje se v závislosti na složitosti sociálních systémů) a představuje extenzi vícera pudů a motivačních systémů (srov. Jacoby, 1999).

Lidská řeč, díky fyzikálním vlastnostem procesu vokalizace, umožňuje nekonečnou tvorbu (nekonečné kupení díla není problém, neboť vlnění vzduchu má téměř nulovou materiálovou paměť, tj. nezanechává stopy), což právě otevírá její třetí podstatnou vlastnost – neomezenost. Na druhou stranu, díky „fyzice“ dechu (vokace), podléhá verbální nápodoba linearizaci<sup>2</sup> a kauzalitě (což jsou jiná omezení, která, stejně jako mnohá jiná, řeč samozřejmě nepostrádá).

### 3. Neomezenost řeči

Na řeči je pozoruhodné mj. i to, že umožňuje cyklickou semiózu a hlavně nekonečnou tvorbu. Umožňuje stále, bez omezení, tvořit nová slova (raketoplán, proton, rakev), nová tvrzení (Archimédův či Newtonův zákon), nové světy (svět *Pána prstenů*, svět *Starých pověstí českých*). Hérakleitos (zl. B, 115) hovořil právě i o tomto aspektu lidské existence, když tvrdil že: „Duše má logos, který roste sám sebou.“ Řeč nikdy příliš neomezovala sebevyjádření (a jestliže ano, byla spojena s jinými, ideologickými, důvody): umožnila mýty, umožnila věštby (a to i ty neblahé), umožnila nauku o druhém světě, umožnila gnostická učení, umožnila Paracelsovu vědu, umožnila spisy J. Boehmeho, umožnila konečně (dávno před surrealisty) de Sademu jeho odpornosti, umožňuje i dosud, cokoli si usmyslíme (užití pro válku i mír).

Podobný moment otevřenosti byl přitom nalezen v konformní tvorbě (ve výtvarném umění) až někdy s příchodem moderny. Do té doby byli malíři (i sochaři) upnuti jen ke konformní (a tudíž jedině možné) tváři přírody – jen podoby přírody bylo dosud hodno napodobovat.

## Estetický prostor nekonformní nápodoby

Chápu-li řeč jako případ poměrně běžného biologického jevu, jako (jakkoli složitý a komplexní) případ komunikačního artefaktu, musím si v souvislosti s právě jmenovanou neomezeností položit otázku: Má nebo nemá neomezenost (resp. plodnost) řeči i u jiných tvorů v přírodě obdobu? Kde se v přírodě vůbec vzala možnost této nikdy neuzavřené tvorby? Je tato možnost unikátní pro člověka nebo je možno i u jiných živočichů nalézt obdobu této demiurgické síly, této otevřenosti bytí, tohoto rozbřesku slepých pudů?<sup>3</sup> A když, tak k jakému pudu, resp. k jakému etologickému (dělnému, behaviorálnímu) kontextu se tento atribut pojí?

K mému počátečnímu podivu analogii k otevřenosti řeči lze v přírodě skutečně najít.

<sup>2</sup> Srov. v tomto směru všechna stará písma světa - většinou se jedná o proud obrazů, které jsou kupeny za sebe jako korálky na niti a tato „nit“ se jednou krouží do středu spirály, jindy běží ze strany na stranu, jako býk oře, a jindy je zas přestřížená a nitky se kladou paralelně vedle sebe (kipu i moderní písma).

<sup>3</sup> Pokud ji ale, byť i jen u jediného jiného druhu v přírodě, zachytíme, stane se z této otevřenosti díla přirozený biologický (životný) proces otevřený potenciálně všemu živočišnému.

Nalezneme ji ovšem jen u jediné a nepočetné čeledi ptáků (20 druhů), kteří navíc obývají nevelký kraj světa (zhruba Papuu Novou Guineu a sever Austrálie).

Mezi ptáky nalezneme vskutku mnoho zázračných stavitelů či tvůrců obecně (neboť ptáci také šijí, pletou, hrabou atd.). Čeď lemčíkovitých (*Ptilonorhynchidae*) je však skutečně jakousi perlou přírody, neboť samec v rámci námluv vystavuje a připravuje jednak jakousi výstavu a jednak jakousi námluvní besídku, která slouží jen k přilákání pozornosti samice (nikoli k výchově potomků, o které se u většiny zástupců starají pouze samice).

Začněme od počátku. Lemčík tlustozobý (*Ailuroedus crassirostris*) je krásným exotickým ptákem, který by byl se svým živě zeleným peřím a jasně modrým okem ozdobou jakékoli ptačí klece. Jeho život a především námluvy jsou však ty nejobyčejnější. Čím více jsou jeho bratřenci ochuzeni o krásu peří, tím podivuhodnější díla vystavují, aby nějakou samičku zlákali. Vrcholem je v tomto procesu zcela jistě lemčík prostý (*Amblyornis inornatus*), jehož jméno snad nemůže být skromnější a dvojjace výstižnější. Mezi těmito dvěma však leží několik mezistupňů, které popíšu, neboť mohou vrhnout jakés takés světlo také na vznik otevřenosti v lidském komunikačním (snad také námluvném) díle.

Lemčík zejkozobý (*Ailuroedus dentirostris*) láká samičku na výstavku čerstvých, celkem obyčejných listů vzácnějšího druhu stromu na zemi, otočených spodní stranou nahoru. Svoje listy musí čas od času měnit, aby byly stále čerstvé, a musí si je dokonce hlídat, aby mu je neodnesli jiní samci. Lemčík hřívnatý (*Sericulus bakeri*) již staví také besídku – většinou stébla a větvičky zapíchané do země tak, aby představovali jakési dva sloupky či veřeje, které jsou centrem jeho díla. Vnitřní „stěny“ veřejí pomalovává rozžvýkanou zelení z listů.

Lemčík zlatočelý (*Amblyornis flavifrons*) je prvním z lemčíků, který již dokáže vyrazit dech. Staví si u paty stromové kapradiny jakési loubí o poloměru dvou svých délek. Toto loubí potahuje jemným mechem tak, že loubí vypadá jako čalouněné. Po celém obvodu loubí klade lemčík zlatočelý na vrch různé podivnosti z okolí (čerstvé červené bobulky, jindy vzácné a nepříliš atraktivní houby atp.). Kolem kmene do výšky pěti a více svých délek nastrká větévky tak, že kaprad' vypadá jako hustě ježatá. Na konce takových bodlin pak záměrně navěšuje lepkavé výkaly housenky určitého druhu motýla. Samici se nejdříve skrývá a pak jí zdolává, v centru své zasnubní besídky, bleskovou prezentací své jediné chlouby – zlatoohnivé chocholky.

Ač i lemčík velký (*Chlamydera nuchalis*) by si zasloužil krátké pozastavení, přikročím rovnou k mistru volného díla, k umělci *par excellence*, k **lemčíku prostému (*Amblyornis inornatus*)**. Tento lemčík si také staví besídku – jenže ta jeho stojí na centrálním opěrném pilíři a je doširoka zastřešená. Její okraje jsou s kvalifikací mistra stavitele podpírána sloupky z tlustších větví. Vnitřek i široké prostranství jsou opět čalouněny mechem. Před besídkou, někdy i do vzdálenosti dvou metrů leží neustále obnovovaná výstavka mnoha druhů přírodnin – některé jsou nanejvýš vzácné (jako lebka hlodavce či péro rajky), jiné jsou ve velkých hromadách, některé jsou vždy čerstvě sbírané (květy, houby), jiné jsou trvanlivější (žaludy, krovky brouků, kameny). Každý samec si přirozeně vytváří specifickou sbírku přírodnin a zároveň každý samec musí sbírku sezónně obměňovat, neboť přírodniny podléhají zkáze, nebo jsou kradeny (zvláště ty nejkrásnější).

Zvláště podnětné je na případě lemčíků (a zvláště u *Amblyornis inornatus*) to, že samice obletí několik takových besídek a mezi nimi posuzuje, která je víc „rajcovnější“ (člověk by řekl asi „krásnější“). Její pudová síla ji odvrací od pozorování konformní struktury těla ná-

padníka (jak je tomu např. u pávů, jelenů a většiny dalších tvorů) k dosti „nekonformní“ struktuře lemčíkova krasodíla.

Známe z mnoha jiných případů, že v obrazivosti nově zrozeného jedince mohou být (před jakoukoli přímou zkušeností) vrozeny určité obrazy budoucího světa, resp. jeho částí (např. u kukaček obraz jejich druhu).<sup>4</sup> Ovšem u lemčíka je to jinak. Struktura jeho díla je oproti možným variacím tvarů zrozeného těla nepředpokladatelně proměnlivá (nejen mezi jednotlivými lemčíky, ale i u téhož lemčíka v průběhu roku). Není tedy možné, aby se obraz lemčíkova díla, podle kterého je posuzována samicí jeho způsobilost k pohlavnímu aktu, přenášel cestou vrozených obrazů (jako je tomu u jiných druhů). Na to je rozsah možného díla příliš složitý. Objevuje se zde tedy „poprvé“<sup>5</sup> v přírodě otevření abstraktní (snad tedy nekonformní?) oblasti koordinované nekonkrétními (zobecněnými) „estetickými“ principy?

Zdá se mi, že lemčíkovo dílo leží na (kontinuálně přechodné) hranici mezi konformní podobou a nekonformním znakem, nikoli blíže nekonformnímu pólu. Navíc participuje (zlý jazyk by řekl: parazituje) na přirozené kvalitě přírody – na kráse jiných tvorů. Kvalita, kterou všechny besídky sdílejí, je půvabnost, krása, estetičnost, která je – nemohu si odpustit neupozornit – jednoznačně konformní vlastností. Je to ona překrásná a dosti prapodivná (protože předlidská) vlastnost přírody, kterou vidíme působit ještě (!) v tak abstraktním principu, jako je zlatý řez. Překrásnost přírody není evidentně (např. Krása, 2007) vnímána pouze člověkem, ale pravděpodobně všemi tvory s alespoň minimálně vyvinutými smyslovými orgány. Překrásna přírody je quazi-konceptem (neb koncept je vždy verbálního základu) přírody – je dokonce přirozenou metou uvnitř přírody. Estetická dimenze je tudíž také východiskem nebo kontextem otevření vlastní existence v obrazivosti (probuzení vědomí), je klenbou, která se otevírá nad nereflektovanou existencí.

Jakkoli jsou kontextem lemčíkova díla námluvy a tedy sexuální pud (což je jistě plodné téma), jeho poselstvím je, že je to prostor vizuální krásy přírody, který je dostatečně společný (a tedy pochopitelný) i dostatečně abstraktní na to, aby dokázal otevřít dílo, které je neomezené, který může opustit hranice přírody a pootevřít tím cestu k nekonformní nápodobě.

## Bibliografie

- JACOBY, M. (1999). *Jungian Psychotherapy and Contemporary Infant Research: Basic Patterns of Emotional Exchange*. London: Routledge.
- KRÁSA, J. (2007). Obraz a příběh: Krátká studie konformního řádu. In: GAJDOŠÍKOVÁ, H. (Ed.). *Sborník z konference Kvalitativní přístup a metody ve vědách o člověku V – Vybrané aspekty teorie a praxe*. Praha: Centrum adiktologie a sdružení SCAN.
- REJZEK, J. (2001). *Český etymologický slovník*. Voznice: LEDA.
- VALOCH, K. & LÁZNÍČKOVÁ-GALETOVÁ, M. (Eds.). (2009). *Nejstarší umění střední Evropy*. Moravské zemské muzeum: Brno.

<sup>4</sup> Nevíme sice jak, ale známe mnoho případů vrozených obrazů (za takový obraz můžeme považovat také lidskou predispozici leknout se rychle se hemžících nebo klikatě se plazících objektů).

<sup>5</sup> Otázkou ovšem je, zda je oprávněné předpokládat, že je lemčíkův pud aranžovat besídky starší, než lidský pud komunikovat a napodobovat svět mluvenou řečí.